

begrip

*Islam en
nationalisme
in Turkije*

JAARGANG 20 (1994) - NUMMER 118

MOSLIMS CHRISTENEN

begrip

Een tijdschrift, dat vanuit de RK-Kerk, de Nederlandse Hervormde kerk en de Gereformeerde kerken in Nederland streeft naar het kweken van onderling begrip tussen Moslims en Christenen en gelovigen van beide godsdiensten oproept tot ontmoeting, met respect en behoud van eigen identiteit.

BUREAUS VOOR DE ONTMOETING MET MOSLIMS

R. K. Kerk: Drs. L. van Oers, Cura Migratorum,
Luybenstraat 17, 5211 BR s-Hertogenbosch tel. 073 - 145159
Ned. Herv. Kerk: Drs. G. Speelman, 'Kerk en Wereld'
Postbus 19, 3970 AA Driebergen. Tel. 03438 - 12241
Gereformeerde kerken: Drs. C. van 't Leven, Dienstencentrum
Postbus 203; 3830 AE Leusden. Tel. 033 - 960360/960329

REDACTIE:

M. van den Boom
P. Goedendorp
H. Hurkens
N. Landman
L. van Oers (contactpersoon RK)
C. van 't Leven (contactpersoon GKN)
G. Speelman (contactpersoon NHK)
K. Steenbrink (eindredacteur)

Uitgever/ Redactie en administratie:

T. Poort-de Groen (contact uitgever)
'Cura Migratorum'
Luybenstraat 17
5211 BR s-Hertogenbosch
Fax 073 - 145159

Tekeningen: F. Kalb

Abonnementen:

f 25,— / 450 Bfrs per jaar (5 nummers)
Losse nummers: f 6,50 / 120 Bfrs
Giro 4300211 t.n.v. Begrip/Cura Migratorum
België: Kredietbank 453-0258581-69
tnv Begrip, Kastertstraat 19, 3600 Genk.

Abonnementen kunnen elk gewenst moment ingaan en worden automatisch verlengd, tenzij vier weken voor het begin van het nieuwe kalenderjaar schriftelijk wordt opgezegd.

Advertentietarieven op aanvraag.

Voor het overnemen van artikelen is toestemming van de uitgever nodig.

Islam en nationalisme in Turkije

Vaak wordt gezegd dat in de islam tegenstellingen tussen volken onbelangrijk zijn. De verschillende moslimvolkeren zijn immers verbonden door het geloof in één God en door gedeelde religieuze plichten. Toch blijken er verschillen tussen de moslimvolkeren gebleven te zijn. Dat bleek al in de eerste eeuwen tussen Arabische en niet-Arabische moslims. Tegen het einde van de koloniale periode zien we in verschillende delen van de islamitische wereld nationalistische bewegingen opkomen. Deze streven naar nationale onafhankelijkheid en propageren in samenhang daarmee waarden als liefde voor volk en vaderland en in sommige gevallen de superioriteit van het eigen volk boven andere volkeren. In dit nummer van Begrip willen we de vervlochtenheid van nationale en religieuze identiteit onder Turkse moslems illustreren aan de hand van een themanummer van het maandblad Diyanet, uitgegeven door het Directoraat van Godsdienstzaken in Ankara. Vervolgens laten we een Turkse moslim aan het woord die de synthese van islam en Turks nationalisme in een historisch perspectief plaatst, maar zelf nadrukkelijk stelling neemt tegen die synthese, die hij in strijd acht met de islam.

Wij verwelkomen in dit nummer Drs. Cokkie van 't Leven als lid van de redactie en opvolgster van Ds. Jan Slomp voor contacten namens de Gereformeerde Kerken. Zij brengt een langdurige ervaring met moslims uit West-Afrika met zich mee. Zij kan ons er eens te meer van doordringen, hoe internationaal de islamitische traditie is.

INHOUDSOPGAVE BEGRIP NO 118 MAART 1994

Het Islamitisch-Christelijk Leerhuis: Leerroutes (Karel Steenbrink)	2
Diyanet en de liefde voor het vaderland, een drieluik Prof. Dr. Abdurrahman Küçük	3
Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun	6
Toelichting van Dr. Nico Landman	7
Islam en Nationalisme in Turkije (Drs. Kadir Canatan)	10
Moslims in Europa	21
Boeken	24
Cursussen en Ontmoetingen	28

Leerroutes

Medio februari stond er een klein bericht in de Nederlandse dagbladen over een koerswijziging in de Libische politiek. Om fundamentalisten de wind uit de zeilen te nemen zou het bewind van kolonel Khaddafi strikter volgens de regels van de koran gaan regeren en werd de *sjarie'at* of islamitische wet tot grondwet van het land verklaard. Als voorbeeld werd genoemd, dat de straf voor diefstal (weer?) op het afkappen van een hand zou komen.

Als we in de koran zelf naar dat woord *sjarie'at* gaan zoeken komen we enigszins andere accenten tegen! De oorspronkelijk betekenis van het woord *sjarie'at* is een weg naar een waterput of -bron. Zo heeft het in de koran ook nog wel de betekenis van weg, die we ook tegenkomen in 5,58: *En Wij hebben de Schrift tot u nedergezonden met het wezenlijke tot bevestiging van de Schrift die daarvoor was, en om erover te waken. Bestier dan tussen hen volgens wat God heeft nedergezonden en volg niet hun lusten afwijkend van het wezenlijke dat tot u gekomen is. Voor ieder uwer hebben Wij gesteld een gedragsweg (sjarie'at) en een welgebaand pad.* In deze betekenis komt *sjarie'at* een vijftal malen in de koran voor: nog niet in de formele betekenis van 'de islamitische wet', maar veeleer in de wat vagere betekenis van route.

Een van de andere Arabische termen voor 'weg' is *tariekat*. Wij vinden het in 46,30 in bijna dezelfde betekenis als de eerste term: *Zij zeiden: O volk van ons wij hebben een Schrift gehoord, die nedergezonden is na Mozes, bevestigend wat voor haar was, die leidt naar het wezenlijke en naar een rechtgebaande weg (tariekat).*

tische traditie zijn beide woorden een eigen weg gegaan: de *tariekat* staat voor een mystieke beweging, speciaal de mystieke broederschap, die trapsgewijze een opgang naar en soms een opgaan in God leert, waarbij het eerste, de vervulling van de strikte plichtenleer, de *sjarie'at*, ook wel als minder belangrijk, als slechts een eerste stap of zelfs een te verwaarlozen opstapje werd beschouwd.

In felle debatten worden de mystici wel een afgeschilderd als wereldvreemde leiders, die geen rekening houden met de praktische noodzaak van richtlijnen voor de gewone man. Omgekeerd worden de verdedigers van de *sjarie'at* ook wel eens afgeschilderd als starre verdedigers van hun eigen schepping, de islamitische wet, die als zodanig niet in de koran is terug te vinden.

De grote midden-weg van de moslims, onder meer vertegenwoordigd in de grote middeleeuwse kerkvader Aboe Hamid al-Ghazali (1058-1111), verdedigde een harmonie van meerdere leerroutes, ook naar de aard van de verschillende gelovigen, waarbij de een de ander niet moet verketteren, maar de vele wegen moet bewandelen om de juiste richting te houden.

Karel Steenbrink

Diyanet en de liefde voor het vaderland, een drieluik

Het Directoraat van Godsdienstzaken in Ankara geeft sinds begin 1991 het maandblad Diyanet (=Godsdienstzaken) uit. Dit blad fungeert enerzijds als een informatiebulletin voor de tienduizenden functionarissen van het directoraat, zoals alle imams in Turkse moskeeën. Zo bevat het mededelingen van het hoofdkantoor in Ankara en nieuws uit de regionale afdelingen, zowel in Turkije als in West-Europa. Daarnaast worden in themanummers religieuze of ethische problematieken aan de orde gesteld. Enkele recente thema's waren: de betekenis van de koran, de islamitische boodschap in de eeuw van de technologie, islam en aids. De thematiek wordt doorgaans behandeld door rond de tien korte artikelen, meestal van de hand van theologen. Ze behandelen verschillende aspecten van het vraagstuk en leggen daardoor verschillende accenten, van diepgaande verschillen inzicht en felle discussies is geen sprake. Diyanet is dan ook niet zozeer een platform voor debat, maar veeleer een blad met een visie, en wel de visie van het Directoraat van Godsdienstzaken. Hieronder volgen in vertaling twee artikelen uit het maandblad Diyanet, enigszins ingekort.

1. Nationale eenheid en liefde voor het vaderland

Door: Prof.Dr. Abdurrahman Küçük, theologische faculteit te Ankara

Een gebied waar een bepaald volk woont, een regio door een staat bestuurd, is het land, het vaderland van dat volk. Gezien vanuit het individu is het vaderland zijn geboorteplaats, het land van de staat waar hij toe behoort.

In engere zin is het vaderland de plek, het dorp, de gemeente, de stad waar hij is geboren. In bredere zin is het vaderland het land van een volk, met zijn geestelijke en heilige waarden, zijn herinneringen en idealen, in overeenstemming met zijn nationale cultuur, zijn lot dat heden en toekomst verbindt en zijn historische eenheid. De grond waarvoor het vrijwillig zijn bloed heeft laten vloeien en zijn leven heeft gegeven om het te krijgen en te bewaken, dat is het vaderland. Zo'n vaderland met zijn verleden, heden en toekomst is het schild van de nationale cultuur. Het is de plaats van dromen, verlangens en idealen, evenzeer

als de plaats van herinneringen. De plek die een volk verenigt met zijn verleden en verbindt met zijn toekomst, dat is het vaderland. Daar liggen de herinneringen van de martelaren en de gehele geschiedenis van het volk begraven. Daarom is het vaderland het heiligste en meest geliefde dat er is. (...)

De liefde voor het vaderland heeft in alle godsdiensten een plaats. Want zonder vaderland kan een godsdienst zich niet vestigen, niet verspreiden en kunnen zelfs de religieuze geboden niet worden nageleefd. Maar een vaderlandsliefde zoals in de Islam, de zelfopoffering voor het vaderland komt in geen enkele andere godsdienst voor. In de Islam is de eer van het martelaarschap een van de belangrijkste motieven. Dit motief behoort tot de belangrijkste factoren bij de overwinningen die in de geschiedenis zijn behaald.

Een volk wordt gevormd door eenheid van godsdienst, taal, cultuur en land, gemeenschappelijke gevoelens en gedragingen op het terrein van de zeden, de opvoeding, de gewoonten en gebruiken, alsmede gemeenschappelijke doelen. Volk en vaderland zijn als geest en lichaam. Het is niet mogelijk de een los te denken van de ander. Want heilige waarden als godsdienst, taal, gewoonten en gebruiken kunnen slechts in een ongebonden en vrij vaderland worden beleefd. Als er geen vaderland is, blijft er niets over van de godsdienst, de taal, de gewoonten en gebruiken, noch van de persoonlijke waardigheid. Als wij vandaag de geboden van de Islam naleven en onze gewoonten en gebruiken beschermen, dan hebben wij dat te danken aan het vaderland, dat onze voorvaderen ons als erfenis hebben nagelaten door zichzelf ervoor op te offeren.

De liefde voor het moederland is een gevoel dat een mens vanaf zijn geboorte heeft. Dit gevoel is duidelijk zichtbaar in de woorden die onze profeet Mohammed (vrede zij met hem) sprak tijdens zijn migratie van Mekka naar Medina. Hij betreurde deze migratie zeer en sprak bij het verlaten van Mekka de volgende woorden: "O Mekka, de plaats die ik op de hele wereld het meest liefheb, behoort tot jouw grond. Maar jouw zonen laten mij binnen jouw muren geen rust". (...) Dat de profeet, die toch in Medina veel betere mogelijkheden om de Islam te verspreiden ontmoette, zo door verdriet werd meegesleept, moet een aanwijzing zijn voor de mensen.

Abu Bakr was zeer bedroefd dat het openlijk reciteren van de koran in Mekka werd verhinderd en ging op reis naar Abessinië. Kort na aanvang van de reis kwam hij een kennis tegen. Toen deze aan Abu Bakr vroeg waar hij naar toe ging antwoordde hij: "Qurays verhindert mij te verblijven in de plaats waar ik

ben geboren en getogen. Daarom wil ik naar een plaats gaan, waar ik mijn God in rust en vrede zal kunnen dienen." De kennis, die niet wilde dat Mekka een dergelijk persoon zou moeten ontberen, wist hem daarop te overtuigen en zorgde ervoor dat hij terugkeerde.

Bovengenoemde voorbeelden tonen overduidelijk de verbondenheid en liefde van de mens voor de plek waar zij zijn geboren en getogen, het land van hun voorvaderen, en het verdriet dat zij voelen als zij die plek verlaten. (...)

Onder de moslims is de overtuiging dat "vaderlandsliefde voortkomt uit het geloof" wijd verbreid. Deze overtuiging is in overeenstemming met de geest van de Islam. Want de Islam, de godsdienst die zo'n groot belang hecht aan menselijke waardigheid en eer, gebiedt te strijden tegen degenen die ons vaderland aanvallen en ons willen vernietigen. Hij gebiedt deze vijanden uit het vaderland te verdrijven. (...) De liefde en bescherming van het vaderland is een religieuze plicht, een heilige opdracht. In het algemeen is de vrouw niet belast met militaire dienst en met oorlog. Maar als er sprake is van verdediging van het vaderland, als het een kwestie van leven of dood wordt, participeren ook vrouwen in de oorlog. (...) Al dit strijden, deze zelfopoffering, deze ontberingen vinden plaats om het als vaderland beschouwde gebied te verdedigen, om de eer en waardigheid te beschermen, om de waarden die van de voorvaderen zijn geërfd te beleven en te laten voortleven.

Het gevoel van liefde voor het vaderland en verbondenheid met het vaderland is bij de Turken sterker dan bij alle andere volkeren op aarde. Al in de periode vóór de Islam was de mate waarin de Turken van hun vaderland hielden en ermee verbonden waren, met geen enkel volk te vergelijken. Na hun aanvaarding van de

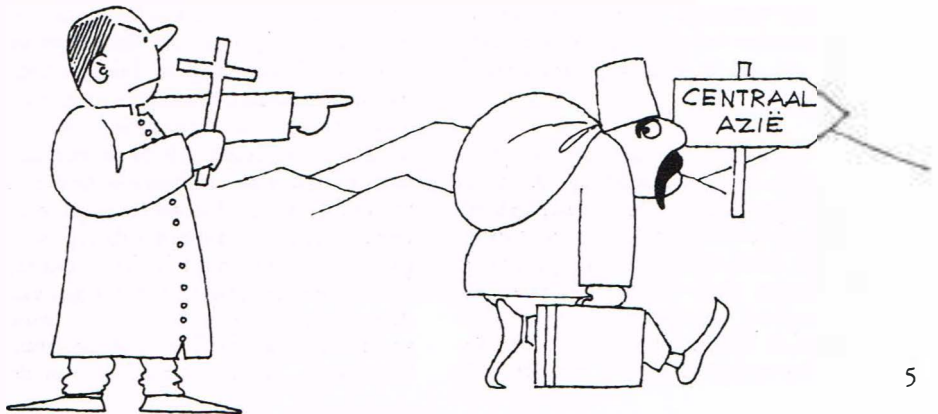
Islam behielden de Turken deze verbondenheid en liefde, binnen de grenzen van de Islam. Deze situatie wordt door de Arabisch-Islamitische denker Jahiz (gest. 868, NL) als volgt verwoord: "Vaderlandsliefde is een gevoel dat alle mensen eigen is, dat kenmerkend is voor de mensheid. Maar dit gevoel is bij de Turken sterker dan bij andere volkeren." Dit gevoel bij de Turken wordt door Qutayba ibn Muslim (Arabische generaal die tussen 706 en 715 grote delen van Centraal-Azië veroverde, NL) met de volgende zinnen gekarakteriseerd: "De Turken zijn sterk met hun vaderland verbonden, ze strijden voor hun vaderland, ze vergeten hun vaderland nooit. Waar ze ook heengaan, ze blijven met hun vaderland verbonden. Deze eigenschappen zijn de oorzaken die de Turken boven de andere volken plaatsen, en hiervan zijn de Turken zich goed bewust."

De twee bovenstaande getuigenissen tonen de kenmerken van de Turken. Inderdaad behoren deze gevoelens tot de kenmerken die de Turk tot Turk maken, die hem van anderen onderscheiden. Deze gevoelens spelen een rol als een Turk voor de onderdrukte en tegen de onderdrukker kiest, als hij de waarheid verdedigt en de rechtvaardigheid repre-

senteert. Want de Turken weten dat een godsdienst zonder vaderland niet levensvatbaar is. Ze weten dat het vaderland de mensen met dezelfde waarden en gevoelens bijeenbrengt. Het wezenlijke bindmiddel voor de nationale eenheid en saamhorigheid is het vaderland. De bescherming en verzorging van het als heilig aanvaarde vaderland is slechts mogelijk door eenheid en saamhorigheid. (...)

Vandaag wil men met verschillende methoden de nationale eenheid treffen. Naast de ideologische benaderingen die het op de eenheid van ons land en op onze saamhorigheid hebben gemunt, vermenigvuldigen zich ook de zendingsactiviteiten. Want het doel van de Christelijke zendelingen is Anatolië. Het is duidelijk dat zij geen rust zullen hebben zolang ze de Turken niet naar Centraal-Azië hebben teruggestuurd en van de Islam hebben vervreemd. Om dit doel te bereiken stoken ze mensen met dezelfde godsdienst, dezelfde cultuur, gemeenschappelijke waarden, die bij elkaar horen en die het vaderland met hun bloed hebben doordrenkt, tegen elkaar op. Het is nodig waakzaam te zijn.

Onze nationale dichter Mehmet Akif Ersoy beschouwt in de volgende verzen de verdeeldheid als het grootste gevaar: "Bij een volk waar geen verdeeldheid binnenkomt komt geen vijand binnen.

“Als alle harten tegelijk kloppen kan geen kanon erin doordringen.

Ook heeft Mehmet Akif Ersoy in de verzen van de İstiklâl Marsi (het Turkse volkslied, NL) de gedachte een plaats gegeven, dat de grond waarop wij leven doordrenkt is van martelaarsbloed en dat wij ons vaderland behoren lief te hebben:

“Wie zou zichzelf niet opofferen voor dit paradijselijke vaderland

“De grond zit overvol met martelaren.

“God neme mijn ziel, mijn geliefden, mijn hele leven.

“Moge ik op deze wereld nooit worden

2. De Turken en de Islam

Door Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun, Letterenfaculteit van de Gazi-Universiteit te Ankara.

[het artikel van Ercilasun begint met enkele legendarische verhalen over de voorgeschiedenis van de Turken. Hij vervolgt:]

Al deze tradities en bewijsstukken geven aan, dat de Turken duizenden jaren voor Christus mogelijkwijs in Voor-Azië leefden om vervolgens naar Oost-Turkestan en Mongolië te trekken. Afgezien van bovengenoemde tradities en hypothesen treden de Turken volgens onze hedendaagse kennis in de Mongoolse gebieden de geschiedenis binnen. (...) De in de jaren 370 beginnende volksverhuizing voerde de Turken uit het gebied ten noorden van de Zwarte en de Kaspische zee tot in Midden-Europa en de Balkan. (...)

Terwijl de Turken op het ene uiterste van de aarde, helemaal in Mongolië en aan de andere zijde van het Siberisch gebergte leven, verschijnt aan het andere uiterste der aarde de Islamitische godsdienst en begint zich vanuit het Arabische schiereiland noordwaarts te verbreiden. Tussen de Turken en de Islamitische wereld bevonden zich twee machten: de

gescheiden van mijn vaderland.

Ons volk heeft altijd met dit bewustzijn geleefd. In de periode dat het met dit bewustzijn leefde en de eenheid en saamhorigheid wist te bewaren, was dit volk de heerser van recht en rechtvaardigheid op aarde. Vandaag is er opnieuw behoefte aan het leiderschap van de Turken. Daarom is het noodzakelijk de eenheid en saamhorigheid te bewaren. Dit is ook mogelijk door de woorden van Haci Bektas te realiseren: Laten we één zijn, laten we energiek zijn, laten we groot zijn.

Byzantijnen en de Sassaniden. Maar nog geen 40 jaar na de opkomst van de Islam ontmoeten de Turken en de Arabische moslims elkaar, doordat de Sassaniden door Umar (de tweede kalief, gest. 644, NL) worden verslagen.

Tweehonderd jaar gaan voorbij met oorlogen. Met de Hazar-Turken in de Kaukasus en met verschillende Turkse vorstendommen in Transoxanië. Maar het jaar 750 verandert veel. De Umayyaden worden verslagen en de Abbasiden, die sympathieker staan tegenover niet-Arabische moslims komen in hun plaats en een jaar later kiezen de Turken in de moslims-Chinese slag bij Talas de zijde van de Arabieren. Deze gebeurtenissen veroorzaken een toenadering van de Turken tot de Islam. Als eerste aanvaardden de Turken die in Abbasidische dienst treden, de Islam. Hun aantal loopt in de tienduizenden. Maar een volledig overgang van de Turken tot de Islam vindt pas in de 10e eeuw plaats. In het begin van deze eeuw, misschien reeds in de 9e eeuw wordt de Bulgaarse-Turkse Wolga-staat Islamitisch. Tegen het midden van de

10e eeuw volgden de Karahanli's, en omstreeks het jaar 1000 waren waarschijnlijk 70% van de Turken moslim geworden. *Zo verwierf ons volk eer door de Islam, en verwierf de Islam kracht door de Turken.*

Terwijl de Turken na duizenden jaren terugkeerden naar Voor-Azië ruimden zij enkele hindernissen voor de Islamitische wereld op. Nadat ze later het Byzantijnse rijk versloegen, verbreedden ze de grenzen van het Turkendom en de Islam tot in Midden-Europa. De huidige aanwezigheid van Turken en Moslims in Bosnië-Herzegowina, Kosovo, Macedonië en Bulgarije is daaraan te danken. Bovendien zijn dankzij de Turken de grenzen van de Islam in het noorden tot aan Kazan en West-Siberië verbreed, en in het Oosten tot midden in China en Mongolië.

Onze Islamitische identiteit heeft een geschiedenis van 1000 jaar. Door de Islamitische godsdienst te aanvaarden is onze politieke kracht enorm vergroot. Vooral in de perioden van de Selçuken, Timuriden en Osmanen werden wij een wereldmacht. Maar onze Turkse identiteit verloren wij niet en binnen de Islamitische wereld handhaafden wij ons als een apart volk en bleven wij onszelf. *De*

3. Toelichting

Nico Landman.

De twee artikelen die hier verkort zijn weergegeven komen uit het maandblad *Diyanet*, dat sinds 1991 verschijnt onder auspiciën van het Directoraat voor Godsdienstzaken te Ankara, als opvolger van de *Diyanet-Gazetesi* (Diyanetkrant). Dit Directoraat is een Turks overheidsorgaan dat is belast met de administratie van de moskeeën, het toezicht op de religieuze voorgangers en met voorlichting over religieuze kwesties. Het maandblad *Diyanet* fungeert als

Allerhoogste God wil de volkeren hun nationale kenmerken niet doen verliezen en hen met elkaar vermengen, maar Hij wil ze met hun aparte kleuren en talen laten leven.

De Turken raakten sterk met de Islam verbonden en aanvaarden hem in een milde gedaante. Ze bleven ver van strenge, fanatieke en radikale neigingen. Mijns inziens is in het wezen en de verkondigingswijze van onze godsdienst deze mildheid en gematigdheid aanwezig en hebben de Turken dit tamelijk goed begrepen en toegepast. Eigenlijk stemden hun natuurlijke neigingen hiermee overeen. Het wezen van de Islam en de geest en natuur van de Turken gingen zeer goed samen en brachten een van de grootste beschavingen uit de geschiedenis voort. Dit potentieel is ook vandaag nog aanwezig. Als wij de samensmelting (vereniging, dit samengaan) die wij in de geschiedenis hebben gerealiseerd, vernieuwen en daarbij in aanmerking nemen wat de moderne tijd van ons vraagt, kunnen wij onze plaats innemen in de hoogste beschavingen van morgen. Een mild en gematigd begrip, dat niet aan uiterlijk vormen maar aan de essentie verbonden is, zal voorkomen dat ons volk verdeeld raakt en zal onze nationale eenheid dienen.

informatiebulletin voor de tienduizenden medewerkers van het Directoraat en voor andere geïnteresseerden. Het bevat o.m. berichten over activiteiten van het hoofdkantoor in Ankara of van de regionale afdelingen in Turkije en West-Europa. Daarnaast heeft het blad een opiniërende functie. Maandelijks wordt een religieus, ethisch of historisch onderwerp centraal gesteld en in zo'n tien bijdragen - meestal van theologen - belicht. Voorbeelden van behandelde the-

ma's uit de laatste jaargang zijn: de behoefte aan moskeeën; Islam en AIDS; de Islamitische boodschap in het technologische tijdperk; de verhouding tussen staat, volk en godsdienst; de Cypruskwestie. Hoewel er tussen de bijdragen accentverschillen bestaan doordat verschillende aspecten worden belicht, is overduidelijk dat het blad geen platform is voor debat. In de themanummers worden geen tegenstrijdige meningen gepresenteerd of met elkaar geconfronteerd, maar wordt een duidelijke visie weergegeven, die dan ook kan worden beschouwd als "de" visie van het Directoraat over een bepaald onderwerp. Voor de vertaalde bijdragen geldt dan ook dat ze weliswaar voor rekening van de auteurs komen, maar tegelijkertijd passen in een boodschap die het Directoraat tracht uit te dragen.

Het januari-nummer van 1993 had als titel: *Voor een samenleving zonder strijd: eenheid in het geloof, vrede in het vaderland*. Achter dit motto ging een dertiental artikelen schuil die in feite een pleidooi inhielden voor Turkse vaderlandsliefde, gelegitimeerd vanuit de Islam. In alle artikelen wordt opgeroepen tot eenheid en saamhorigheid. Dit kan worden verstaan als reactie op de polarisatie in het hedendaagse Turkije, die helaas gepaard gaat met veel politiek geweld. Daarnaast sluit die oproep aan bij de taak die Diyanet volgens de grondwet heeft te vervullen, nl. het nastreven van nationale solidariteit en saamhorigheid.

Een opvallende trek in de meeste bijdragen in het themanummer is dat de schrijvers onder verwijzing naar de Koran of de vroeg-Islamitische traditie oproepen tot eenheid tussen de gelovigen en tot gemeenschappelijke strijd tegen de vijanden van het geloof, om vervolgens geruisloos over te gaan naar de eenheid tussen de Turken en hun historische en tegenwoordige strijd. Dit gebeurt bij-

voorbeeld in het vertaalde artikel van Küçük, die daarbij een zeer nationalistische toon aanslaat. Opvallend in dit artikel is de religieuze lading die het begrip vaderland krijgt. De vaderlandsliefde wordt tot een heilige plicht en gebrek aan vaderlandsliefde lijkt landverraad. De Nederlandse lezer wiens hart volschiet van vaderlandsliefde als hij de blanke top der duinen aanschouwt, kan misschien nog bepaalde emoties van prof. Küçük meevoelen, maar zijn uitspraken over volk en vaderland, over het heilige land waarvoor het bloed van de voorvaders heeft gevloeid, roept ook andere associaties op: die van de Blut und Boden-ideologie van het nationaal-socialisme. Wat ontbreekt in dit artikel, en ook in andere bijdragen aan het themanummer, is het besef dat in de oorlogen waarnaar wordt verwezen ook het bloed van anderen heeft gevloeid.

Het nationalisme in het artikel van Küçük komt voort uit het streven van de Turkse republiek om een nieuwe identiteit voor het Turkse volk te smeden nadat het Osmaanse rijk met zijn primair religieuze identiteit te gronde was gegaan. Zie hierover de bijdrage van Kadir Canatan in dit nummer van *Begrif*. Küçük's pleidooi voor opofferende vaderlandsliefde is allerminst uitzonderlijk, maar sluit aan op thema's in het Turkse onderwijs, waar het hijsen van de nationale vlag en het zingen van het volkslied nog een belangrijke symbolische functie vervullen.

Intussen is de Islamitische onderbouwing van het betoog flinterdun. Er wordt verwezen naar gevoelens van de profeet Mohammed en enkele van het metgezellen bij het verdreven worden uit hun geboortestad Mekka. Hieruit moet blijken dat vaderlandsliefde op de profeet teruggaat. Maar van liefde voor je geboortestad naar een verabsolutering van volk en vaderland is een grote stap. In sommige bijdragen in het themanum-

mer van *Diyanet* wordt sterker op de koran teruggegrepen, maar dan gaat het niet zozeer om liefde voor het vaderland, als wel om de eenheid en broederschap van de gelovigen.

Dit roept vragen op naar de verhouding tussen de Turken en andere moslimvolkeren. Die vraag wordt des te klemmender als de schrijver nauwelijks verhuuld zinspeelt op de superioriteit van de Turken boven andere volkeren en spreekt over de behoefte aan Turks leiderschap. Het is in het tweede artikel, dat de vraag naar de relatie tussen Turkse en Islamitische identiteit meer expliciet aan de orde komt. Kern van de zaak is dat deze twee elkaar niet opheffen maar elkaar versterken: "Het wezen van de Islam en de geest en natuur van de Turken gingen zeer goed samen en brachten een van de grootste beschavingen uit de geschiedenis voort." De Islam zou dan ook niet streven naar het opheffen van de verschillen tussen de volkeren, maar juist naar handhaving van de onderscheidende kenmerken van de volken binnen de wereldwijde Islamitische gemeenschap. Dit zijn centrale thema's binnen de ideologie van de *Turks-Islamitische synthese*, die aan het begin van de twintigste eeuw ontstond, maar de laatste decennia met vernieuwde kracht wordt gepropageerd door invloedrijke groepen in de Turkse samenleving. De beklemtoning van het onderscheid tussen Turken en andere moslims is tevens het belangrijkste kritiekpunt van de Islamisten op deze ideologie. Ook Kadir Canatan neemt in zijn bijdrage nadrukkelijk stelling tegen de vervlechting van Turks nationalisme en Islam.

Het beklemtonen van de Turkse identiteit naast de Islamitische kan in verschillende richtingen worden uitgelegd. Het kan leiden tot een strijdbaar nationalisme, dat martelaarschap verheerlijkt en overal vijanden meent te moeten ontwaren. Het artikel van Küçük tendert in deze richting. Opmerkelijk is in dit verband de rol die de Christelijke zending in Anatolië wordt toegedicht: een groot gevaar voor de Turkse nationale eenheid en een poging om de Turken uit Anatolië te verdrijven. Dit lijkt een variatie op het aloude thema dat je een externe vijand moet creëren om intern de eenheid te kunnen stimuleren.

Anderzijds kan de Turkse identiteit worden aangegrepen om tolerante vormen van Islam te propageren. Dit gebeurt in het artikel van Ercilasun. Fanatisme en intolerantie worden dan gezien als verschijnselen die zich vooral bij andere (bijvoorbeeld Arabische) moslims voordoen. Of dit historische gezien terecht is, is een andere kwestie (ik meen van niet). Maar op zich is het pleidooi van Ercilasun voor een "milde en gematigde" interpretatie van de Islam toe te juichen. Uit het themanummer van *Diyanet* wordt duidelijk dat het Directoraat voor Godsdienstzaken een synthese van Turkse en Islamitische identiteit propageert. Duidelijk is ook dat daarmee het onderscheid tussen Turken en niet-Turkse moslims wordt onderstreept en gecultiveerd. Voor de Nederlandse situatie betekent dit dat de bestaande scheidslijnen tussen Turkse en andere moslims, als het aan dit Directoraat ligt, nog lang zullen worden gehandhaafd.

ISLAM VERSUS NATIONALISME IN TURKIJE

Drs. Kadir Canatan

1. Inleiding

Tot ver in de achttiende eeuw werd de islamitische wereld als een bedreiging ervaren door het christelijk Westen. Met Napoleon's expeditie naar Egypte in 1798 werden de rollen geleidelijk omgedraaid. Daarmee begon de "eeuw van Europa" en eindigde de "eeuw van Islam". Gedurende de negentiende eeuw werd de westerse invloed in de islamitische wereld steeds sterker en kwamen grote gebieden onder Europees bestuur. Op intellectueel gebied reagerden moslimpolitici en intelligentia verschillend op de westerse hegemonie.

Vanaf het begin van de twintigste eeuw resulteerde dit in drie verschillende intellectuele stromingen: 1) Modernisering en verwestering, 2) Islamisme, 3) Turks nationalisme (Türkçülük).

Chronologisch gezien ontstond de eerste stroming tijdens Sultan Selim II (1566-1574) als een hervormingsbeweging van de staat en daarna de hele maatschappij. De eerste militaire en staatkundige hervormingen waren reacties en oplossingen tegenover toenemend grondverlies van het Osmaanse Rijk in het Balkangebied. Met andere woorden: op verwestering gerichte hervormingen werden van bovenaf opgelegd en omvatten steeds grotere terreinen.

Islamisme kan opgevat worden als een reactie op de toenemende verwestering en vernieuwing van islam zelf in het licht van de nieuwe tijd. Deze beweging was georganiseerd rondom tijdschriften *Sirat-i Müstakim* en later *Sebil-ür-Reat* (allebei betekenen het: Het Rechte Pad).

De ideeën van de Islamitische intelligentia kregen door deze tijdschriften veel bijval onder de islamitische bevolking. De nationalistische beweging, tenslotte, was een synthese van modernisme en islamisme. Dit artikel gaat hier verder over.

2. Voorhoede van het Turks nationalisme: de Jong-Turken

De aanhangers van het Turks nationalisme - een elitaire beweging, aan het einde van de 19e eeuw opgekomen onder de op het Westen georiënteerde intelligentia en gegoede burgerij (waaronder ook Grieken en Armeniërs) werden "Jong-Turken" genoemd. Hun denken en wereldbeschouwing waren geheel doordrenkt van westerse waarden, normen, begrippen en ideeën. Zij behoorden tot een intelligentia die was voortgekomen uit een vernieuwd onderwijsstelsel.

De belangrijke doelstelling van Jong-Turken was het "bevrijden van de staat". Om dat te bereiken wilden ze vrijheid en een constitutionele staatsvorm in plaats van de autoritaire sultan Abdoel Hamied II, die de eerste Grondwet ingetrokken had. De beweging der Jong-Turken nam in 1908 door een staatsgreep de macht in handen. Deze gebeurtenis is een keerpunt in de moderne geschiedenis van Turkije. Sindsdien wordt de Turkse bevolking met harde hand geregeerd door een minderheid van civiele en militaire bureaucraten.

De Jong-Turken bestonden uit een liberale vleugel die een maatschappij voor ogen stond waar ook plaats was voor

andere, niet-Turkse bevolkingsgroepen, en een meer Turks nationalistische vleugel die een exclusief Turkse staat wilde creëren. De eerste vleugel onder leiding van Prins Sabahaddin legde nadruk op Osmanisme, plaatselijke cultuur, gedecentraliseerd bestuur, individualisme en privé ondernemerschap, terwijl de tweede vleugel, onder leiding van de positivist Ahmet Riza Bey, nationalisme, étatisme, elitisme, autoritairisme en centraal geleide bestuursvorm propageerde. Deze laatste vleugel richtte later het *Comité van Eenheid en Vooruitgang* op en legde de basis voor de grondslagen van de Turkse republiek. Door de expansie van het Russische rijk in Transkaukasië en Centraal-Azië, gebieden waar grote Turkstalige bevolkingsgroepen wonen, kreeg het nationalisme een sterke impuls. Daardoor kreeg de nationalistische vleugel na verloop van tijd meer invloed. De leiders van de Turkstalige volken in Rusland hebben een grote invloed uitgeoefend op het nationalisme onder de Turkse intellectuelen. Gaspral Ismail Bey propageerde eenheid van Turkse volken onder de slogan van "eenheid in taal, idee en actie". Zijn bedoeling was het bevrijden van de Turkse volken van de invloedssfeer van Rusland.

Hoewel het Arabische nationalisme eerder ontstond dan het Turkse heeft de laatste de eerste gestimuleerd. Want tot de revolutie van de Jong-Turken waren Arabische nationalistenvrouwen aan de kalief in Istanbul en vandaar streefden ze naar een federale Turks-Arabische staat, naar het voorbeeld van de Oostenrijks-Hongaarse dubbelmonarchie. Pas na de revolutie in 1908, werd duidelijk dat het nieuwe bewind in Istanbul een streng centralistische en chauvinistische, op turkificering van alle bevolkingsgroepen gerichte politiek ging voeren en zagen ook de islamitische Arabische nationalistenvrouwen dat het behoud van hun Arabische

identiteit niet meer binnen het Turkse rijk gewaarborgd kon worden.

3. Het programma van het Turks nationalisme

De gematigde Turkse nationalist Peyami Safa noemt de volgende punten als belangrijkste principes van het programma van de Turkse nationalistenvrouwen.

1. Het stichten van een grote Turkse Unie, door alle Turken te verenigen o.g.v. gemeenschappelijk ras, godsdienst, taal en tradities (Panturkisme). Op deze wijze zal een sterke politieke macht ontstaan die zich tegen andere grote naties kan verdedigen.

2. Door de Turkse geschiedenis en cultuur te onderzoeken, moet men tussen de oude en nieuwe tijd een brug vormen. Hoewel de moderne geschiedenis met het Osmaanse Rijk begint, hebben de Turken een zeer oude geschiedenis en beschaving.

3. De Turkse taal moet bevrijd worden van de Arabische en Perzische invloeden. Van deze talen kunnen alleen verturkste woorden en vaste uitdrukkingen behouden worden. Op die manier zal de Turkse taal genationaliseerd worden.

4. Islamisatie; naast de Turkse eenheid zal een internationale islamitische eenheid gevormd worden, door gemeenschappelijke elementen en symbolen (zoals halve maan) te bewaren.

5. Modernisatie; men moet de Europese wetenschap en technologie overnemen om een zelfvoorzienend niveau te bereiken. Modernisatie betekent onafhankelijkheid op eigen kracht, geen imitatie van Europa qua vorm en uiterlijk.

6. Nationale economie; de Turkse economie moet bevrijd worden van de vreemde overheersing en een nationale economie opgericht worden.

7. Nationale literatuur; er moet een nationale literatuur ontwikkeld worden door vreemde invloeden en imitatie van

Arabisch, Europees en andere volken te voorkomen en door Turkse geest, denken en affectie te reflecteren. Om dat te bereiken moet men zich richten tot het Turkse volk.

4. De ideologie van de "Turks-Islamitische Synthese"

De ideoloog van de "Turks-Islamitische Synthese" is de beroemde Turkse socioloog Ziya Gökalp (1876-1924). Naar algemeen wordt aangenomen heeft hij de grondslagen van de moderne Turkse republiek gelegd en de ideologie van Mustafa Kemal Atatürk voorbereid. Als hij nog tien jaar zou hebben geleefd zou hij al zijn ideeën door Atatürk toegepast hebben gezien.

De verwesterde elite leefde in verschillende opzichten op de grens van twee werelden: die tussen oud en nieuw, tussen traditie en moderniteit, tussen eigen en vreemd. Ze vroegen zich af hoe de door het Westen veroorzaakte identiteitscrisis te overwinnen was. Voor een deel van de intelligentia in de Arabische wereld, in Turkije en Iran, bestond die keuze in het zoeken naar een synthese tussen wat het Westen bood en wat men van het eigene, traditionele, niet wenste op te geven. Ziya Gökalp was een van deze intellectuelen.

In zijn boek "Türklesmek-Islamlasmak-Muasirlasmak" probeerde hij tot een synthese te komen tussen nationalisme, islam en modernisme. Hij deed dat om tegenstellingen tussen tegenstrijdige stromingen te overbruggen en jonge intelligentia in een gematigde richting te sturen. Volgens hem waren deze stromingen een antwoord op dezelfde vraag: hoe een moderne islamitische Turkse identiteit gerealiseerd kan worden.

Op een interessante wijze legt Ziya Gökalp verbanden tussen termen die door verschillende stromingen als tegen-

strijdig worden ervaren. Hij definieert modernisme als overname van wetenschap en technologie van het Westen. De Turken hoeven niet de leefwijze van het Westen over te nemen en te assimileren. Wanneer zij niet langer kennis en industrie hoefden te importeren zouden zij gemoderniseerd zijn. Het modernisme betekent het produceren en gebruiken van auto's, vliegtuigen en militaire voertuigen, net zoals Europeanen.

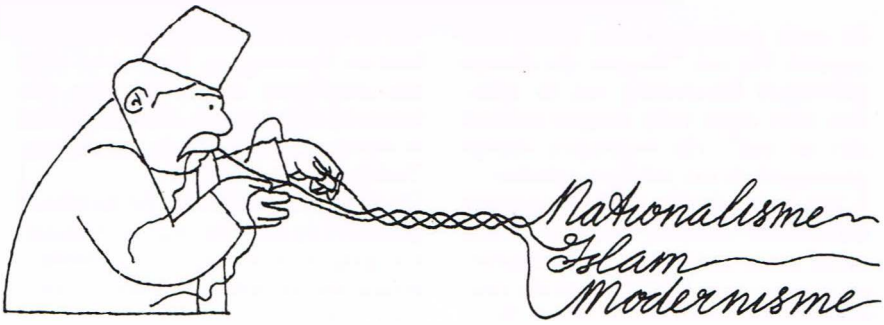
In tegenstelling tot het modernisme betekent turkificering het behouden van eigen cultuur, leefwijze en taal. Alle Turken behoren tot de Ural-Altay taalfamilie. Het nationalisme is geboren door de bewustwording van het feit dat Turken dezelfde taal hebben en dit een belangrijkste bindmiddel is. Door het gebruiken van de Turkse taal creëert men een homogene Turkse cultuur. Gökalp ziet dan ook de taal als allerbelangrijkste bindmiddel en basis van het nationalisme.

De Turken behoren tot de islamitische godsdienst en islamisme betekent volgens Gökalp het behoren tot de "ummah", de grote islamitische gemeenschap.

Samenvattend zegt Gökalp: De Turken behoren qua beschaving tot "Eenheid van Europese naties", qua taal tot het "Turkse volk" en qua godsdienst tot "Islamitische ummah". Het hebben van liefde voor het "grote Turkse land" is geen belemmering voor het liefhebben van het "kleine islamitische land", m.n. het Osmaanse rijk. Natie, staat en ummah zijn verschillende idealen, maar zijn allemaal heilig.

5. Het Turks nationalisme vanuit de optiek van de Islamisten.

Het Islamisme was een sterke stroming in de tweede helft van de 19e eeuw, die zowel het nationalisme als het modernis-

me bestreed, zonder overigens het Westen totaal af te wijzen. Net zoals Ziya Gökalp maakt bijvoorbeeld een van de ideologen van het Islamisme, Mehmet Akif Ersoy, een scheiding tussen cultuur en "fen" (wetenschap en technologie). Volgens hem mochten islamieten "fen" van het Westen overnemen maar de leefwijze en cultuur niet.

Mehmet Akif was een grote bewonderaar van de beroemde islamitische modernist Mohammed Abduh. Hij formuleerde een antwoord op de vraag of de islam op de eisen en problemen van de nieuwe tijd de juiste antwoorden zou kunnen geven. Hij trachtte op deze vraag een antwoord te geven door een 'herdenken' van de islam in het licht van de moderne tijd. Hij meende dat aanvaarding van het moderne westerse denken de religieuze waarheid van de islam niet zou aantasten, maar wel een gezonde opruiming zou bewerkstelligen van allerlei verstenende tradities en instituties die in de loop der eeuwen waren gevestigd, maar met die religieuze waarheid weinig te maken hadden.

Omdat niet alle nationalistten op een lijn zaten, maakten moslim-intellectuelen een onderscheid tussen verschillende versies van het nationalisme. Ahmed Naim Babanzade classificeerde nationalistten in twee groepen. De eerste groep nationalistten waren "echte Turks-nationalisten" en deze beschouwde hij

als goddelozen, want ze wilden het islamitische geloof (*iman*) vervangen door een nieuw geloof, nl. nationalisme. Ahmed Naim wilde met deze groep niet discussiëren. Ze waren in hun geest totaal verwesterd en een materialistische richting opgegaan. De tweede groep kwalificeerde hij als "Turks-Islamisten" en hij wist hen wel te overtuigen waarom islam en het nationalisme niet samen kunnen gaan. Afgaande op de geschriften van belangrijke moslimdenkers van deze tijd (zoals Ahmed Naim Babanzade, Said Halim Pasa, Mehmed Akif Ersoy, Bediüzzaman Said Nursi, Ahmed Cevdet Pasa) kunnen wij kritieken van islamitische denkers tegen de Turkse en Arabische moslims nationalistten samenvatten in 5 punten:

1. Het racisme en nationalisme zijn Europese ideeën en als gevolg van verwestering in de islamitische wereld terecht gekomen. De universele islamitische waarden van Islam zijn niet verenigbaar met het particuliere westerse denken zoals nationalisme, welke is gebaseerd op afstamming, taal, land etc. Bovendien willen nationalistten niet alleen westerse ideeën in verband met het nationalisme overnemen, maar ze willen ook naar oude, voor-islamitische nationale waarden, terugkeren. Dat betekent terugkeeren naar de Jahiliyya, de pre-islamitische periode.
2. De profeet Mohammed beoordeelt

dit soort particularistische ideeën zeer negatief. Hij zei: "Diegene die *dawaye gaumiyyah* (idealisering van en opkomen voor eigen volk) aangaat behoort niet tot ons". Hij bestempelt *dawaye gaumiyyah* als een *jahiliyya*-gedachte.

3. Het nationalisme zal verdeling tussen islamitische volkeren brengen en het laatste islamitische Rijk, het Osmaanse, zal ineenstorten. Dat betekent dat men in dienst van imperialisten treedt. Want imperialisten proberen door middel van "verdeel-en heers"-politiek tussen de islamitische volken verdeeldheid te zaaien.

4. Het nationalisme betekent politiek dynamiet voor de pluralistische samenleving van het Osmaanse Rijk. Het begrip natie, gebaseerd op taal, zal de eeuwenoude op godsdienst gebaseerde identiteit vervangen. Deze vervanging zou op lange termijn een nationalistische godsdienst in de hand werken.

5. Panturkisme waarnaar nationalisten streven is een utopie. De eenheid van alle Turken werd zelfs in de machtigste periode van de Osmaanse rijk niet gerealiseerd. In een tijd waarin het Osmaanse rijk als "de zieke man van Europa" bestempeld werd en een groot deel van dit rijk onder controle van westerse imperialisten was gekomen was het een waanzinnige idee.

6. Het Turkse nationalisme in de huidige tijd.

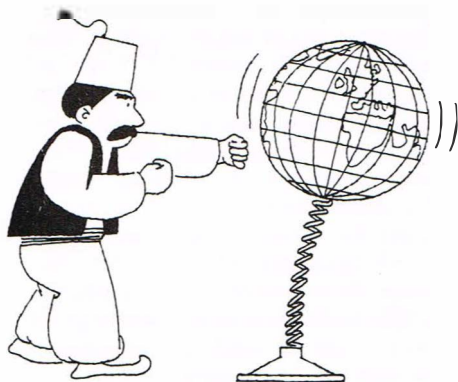
Met de oprichting van de moderne Turkse republiek werd de seculiere vorm van het nationalisme een onderdeel van de heersende officiële ideologie. De ideologie van de nieuwe staat was in feite een elite-ideologie. Zij was ontstaan onder een groep hervormingsgezinde militairen en bureaucraten en weerspiegelde geenszins de ideeën die onder de bevolking leefden. De leider van nieuwe republiek, Mustafa Kemal Atatürk, was een

van de leden van het Comité van Eenheid en Vooruitgang. Hoewel hij altijd een randfiguur in de beweging was, kwam hij al tijdens zijn officieropleiding in aanraking met de ideeën van de Jong-Turken.

De officiële ideologie, het Kemalisme, is gebaseerd op zes principes: republikaanisme, nationalisme, populisme, étatisme, secularisme en revolutionisme. Zij kwamen tot uitdrukking in de hervormingsmaatregelen die vanaf 1923 werden doorgevoerd en werden in 1937 formeel in de grondwet vastgelegd. Nog steeds gelden deze principes officieel als staatsideologie van de Turkse republiek. De zes principes vormden ook de uitgangspunten van de Republikeinse Volkspartij (CHP) die door Atatürk is opgericht en tussen 1923 en 1950 Turkije op een totalitaire wijze heeft bestuurd. Tijdens het CHP-bestuur is de oppositie onderdrukt en het nationalisme gebruikt als een onderdrukkingsmiddel om oppositiebewegingen te ontkennen. De oppositie-partijen en bewegingen worden altijd als conflictzaaiers en als een bedreiging bestempeld voor de eenheid van de natie. In de jaren dertig heeft het nationalisme een sterk racistische vorm aangenomen onder invloed van de in Europa aan de macht gekomen fascistische bewegingen en regimes. Men beweerde dat het Turkse ras superieur was en alle talen afkomstig waren uit de Turkse taal. De klassieke Turkse muziek werd officieel verboden. Want volgens Gökalps theorie was de Turkse muziek afkomstig van de Arabieren. Het was dus geen Turkse muziek. Om alle invloeden afkomstig van de Arabieren en Islam te elimineren heeft men tussen 1923 en 1950 radicale hervormingen doorgevoerd, gericht op verwestering en modernisatie en traditionele instituties afgeschaft. In de Turkse schoolboeken, de pers, het onderwijs en literatuur vindt men nog

steeds sterk nationalistische invloeden. De meest bekende uitspraken van Atatürk, “*Ne Mutlu Türküm Diyene*” (wie

zich Turk kan noemen prijze zich gelukkig) en “*Bir Türk dünyaya bedeldir*” (één Turk is voldoende tegen de hele wereld) zijn we niet alleen in de schoolboeken maar ook in de bergen van Turkije langs de wegen tegen gekomen. Zo werden de Koerden als Turken beschouwd en de culturele rechten van de Koerden ontkend.

Na de invoering van het meerpartijensstelsel (1946) is de oude verdeling tussen nationalistien weer naar boven gekomen. Tot op de dag van vandaag zien we twee vormen van het nationalisme: de officiële, kemalistische versie die de linkse partijen aanhangen en de inofficiële versie van de rechts en rechtsextremistische groeperingen. De eerste vorm is radicaal seculier en gericht op verwestersing (paneuropeanist) en lokaal. Dat laatste wil zeggen men streeft naar een lokaal nationalisme dat de grenzen van het huidige Turkije als uitgangspunt neemt. Men ziet Turkije als een deel van Europa en wil lid worden van de Europese Gemeenschap. De tweede vorm is liberaal seculier, gericht op synthese van

“Turkisme-islamisme-modernisme” en panturkisme. Dat is dus de lijn van Ziya Gökalp. Natuurlijk zijn er verdere vertakkingen. In de jaren zeventig werd de radicale rechtsextremistische partij MHP (Nationale Actie Partij) een belangrijke factor; recentelijk splitste een groep zich daarvan af en organiseerde zich rondom twee nieuwe partijen: *Büyük Birlik Partisi* en *Büyük Deisim Partisi*. Deze groep is meer in de richting van de Islam gekomen. Vandaar dat wij hen, in de bewoordingen van Naim Babanzaade, Turks-Islamisten kunnen noemen in onderscheid met de “echte Turks-nationalisten”.

In de jaren negentig is de politieke situatie in Turkije grondig aan het veranderen. In dit verband wil ik een aantal ontwikkelingen noemen, die gevolgen hebben voor de positie van het Turks nationalisme. De eerste trend is verving van de traditionele tegenstellingen in de politiek. De ondergang van het traditionele Oost-West conflict heeft meteen zijn reflecties op de Turkse politiek gehad. Voor de eerste keer zijn de Turkse centrum-linkse en rechtse partijen als coalitie aan de macht gekomen.

De tweede trend is verdeeldheid van de bestaande partijen en oprichting van allerlei nieuwe politieke partijen. Behalve de islamitische Welvaartspartij (*Refah Partisi*, RP) zijn alle gevestigde partijen verdeeld.

De derde belangrijke trend is de opleving van de islam en de opkomst van de islamitische partij RP. Bij de gemeenteraadsverkiezingen van 1989 behaalde deze partij in vijf steden goede resultaten. De RP heeft voor de eerste keer in zijn geschiedenis een groot succes geboekt bij de lokale tussenverkiezingen die op 1 november 1992 werden gehouden. In Istanbul kreeg RP bijna 28 pro-

cent van de stemmen en in vijf van de totaal 20 districten werden RP-kandidaten gekozen.

Alles wijst erop dat RP in de naaste toekomst een grote politieke macht zal worden. Vooral de splitsing van de kleine rechtsextremistisch nationalistische partij MHP (Nationalistische Actie Partij) kwam ten goede van de RP. Daarnaast verschuift de basis van de rechtse liberale en gematigd linkse partijen naar RP.

Ten opzichte van het groeiende Koerdische nationalisme, PKK-terrorisme en islamisme proberen de centrum-partijen opnieuw het kemalisme naar voren te halen en te propageren. In Turkije ontstaan de laatste jaren nieuwe conflicten. In Zuid-Oost Turkije neemt de spanning tussen de Turkse en de Koerdische bevolking toe. In Midden-Turkije krijgen eeuwenoude conflicten tussen Alevitische en Sunnitische moslims een nieuwe dimensie. Als laatste komt een nieuwe polarisatie tussen seculieren en islamisten in grote steden van West-Turkije, i.p.v. het traditionele conflict tussen rechts en links.

Ten slotte vergroot de desintegratie van Sovjet Unie de belangstelling van de Turkse bevolking voor de Turkse volkeren in de Kaukasus en Centraal-Azië. Met andere woorden de oude panturkistische sentimenten herleven. Dit keer kennen niet alleen de panturkistische nationalistes maar ook een gedeelte van de gematigd linkse en ex-marxistische intellectuelen Turkije een belangrijke rol toe aan dit gebied. Men propageert dat Turkije een actieve buitenlandse politiek moet voeren ten opzichte van Turkse volkeren buiten Turkije en een regionale macht moet worden in het Midden-Oosten en Azië. Deze nieuwe visie noemt men de ideologie van het "Neo-Ottomanisme".

7. Turks nationalisme in de Europese en Nederlandse context.

Volgens zeer ruwe schatting wonen tegenwoordig in West-Europa niet minder dan tien à twaalf miljoen moslims. Hun aanwezigheid is hoofdzakelijk een gevolg van de massale komst van arbeiders en andere migranten uit voormalige koloniale gebieden in Afrika, Azië en Caribisch gebied, en uit landen als Turkije. De positie van moslims in Europa vertoont alle karaktertrekken van etnische minderheidsgroeperingen in het algemeen. Ze hebben een lagere maatschappelijke positie en ze wijken in belangrijke mate af van de dominante waarden en normen van de Europese cultuur.

De institutionalisering van de islam voltrekt zich in algemene zin in alle West-Europese landen. Maar wie wat zorgvuldiger naar de onderscheiden landen kijkt, ontdekt ook belangrijke verschillen. Dat is in belangrijke mate afhankelijk van de houding van de ontvangende landen ten opzichte van islam en moslims.

Het grootste deel van moslim migranten in Nederland is afkomstig vanuit Turkije en Marokko. Volgens officiële statistieken gaat het om pakweg 500.000 mensen. Met de komst van migranten met een islamitische achtergrond in de afgelopen dertig jaar is de islam na het christendom de tweede godsdienst van Nederland geworden. Ze vormen geen homogene gemeenschap, maar een mozaïek van groepen en gemeenschappen.

De eerste generatie migranten, zogenaamde 'gastarbeiders' ervaren de overgang van een tamelijk agrarische plattelandscultuur naar een moderne, stedelijke cultuur van West-Europa als een abrupt verschijnsel. Om culturele bedreiging te overwinnen gingen ze een

eigen infrastructuur opbouwen. Op dit moment zijn in Nederland opgerichte organisaties en moskeeën in belangrijke mate door hen gerealiseerd. Als we kijken naar het aantal moskeeën zien we hoe belangrijk ze het vinden om hun eigen identiteit te behouden. De Nederlandse onderzoeker Nico Landman constateerde totaal 324 moskeeën anno 1992 in Nederland. Hierbij zijn 154 Turkse, 105 Marokkaanse, 35 Surinaamse, 7 Pakistaanse, 3 Indonesische of Molukse, 1 Egyptische en slechts 19 moskeeën met een etnisch "gemengd" bestuur.

Dat is natuurlijk niet de enige indicatie van veranderingen in de relatie culturele en religieuze identiteit sinds de migratie van moslims naar West-Europa/Nederland. Het is bekend dat vele van het platteland afkomstige migranten in het land van herkomst niet vaak naar de moskee gingen. Dus de migratie en culturele confrontatie heeft een belangrijke invloed gehad op de ontwikkeling van de religieuze identiteit.

In wetenschappelijke kringen wordt verwacht dat de etnische grenzen in betekenis afnemen met het toenemen van de verblijfsduur, als gevolg van integratie en het verlies van een eigen cultuur. Er valt in werkelijkheid geen eenduidig verband te constateren tussen verblijfsduur en etnische identiteit. Etnische identiteit is geen statisch begrip, het is juist een product van nieuwe situaties en nieuwe confrontaties met zichzelf.

De afgelopen tijd hebben zich een aantal belangrijke gebeurtenissen, op nationaal en internationale vlak, voorgedaan die een zekere etnisering op gang gebracht hebben, om maar enkele te noemen: toenemende werkloosheid, racisme en racistische geweldpleging, Rushdie-affaire, Golfcrisis, hoofddoek-affaire, 'et-

nische zuivering' in Bosnië etc. In al deze gevallen voelen de moslims in Europa dat hun 'islamitische identiteit' welke afwijkt van de Europeanen, niet geaccepteerd wordt. Wij kunnen inderdaad spreken van een "anti-islamisme" in Europa, dat in de plaats komt van anti-semitisme en anti-communisme.

Ten opzichte van de moslims in Europa zien we twee grondhoudingen. De eerste houding is van de overheden, welke tot uitdrukking komt in hun sterk op assimilatie gerichte integratiebeleid. Als we kijken naar de etymologische betekenis van het begrip 'integratie' komt het begrip 'integrisme' (fundamentalisme) uit dezelfde stam. Het integratiebeleid is gebaseerd op "insluiting" van migranten. In deze visie is er geen plaats voor de eigen cultuur en identiteit van de migranten. Van hen wordt verwacht dat ze zich aan de Nederlandse samenleving en hun instituties moeten aanpassen of participeren. Het is wel te verwachten dat institutionele aanpassing culturele assimilatie in de hand werkt op langer termijn. Het behouden van eigen identiteit is alleen mogelijk daar waar de migranten op een aantal gebieden zich kunnen institutionaliseren. De Nederlandse overheid wil algemene instellingen toegankelijk maken voor migranten, dus geen steun verlenen aan kategoriale voorzieningen.

De andere grondhouding is gebaseerd op het principe van "uitsluiting" van migranten. Deze houding zien we in het programma van racistische partijen en gedrag van hun leden of sympathisanten. Europa is dus principieel niet bereid tot een "multi-culturele samenleving". Dat is het probleem waarmee de migranten nu te kampen hebben.

Aan de andere kant is bij migranten zelf ook belemmering aanwezig voor een

plurale samenleving. In dit verband kunnen wij spreken van een "etnisch nationalisme". De houding van de ontvangende samenleving versterkt de nationale gevoelens van de migranten. Daarmee ontstaat een vicieuze cirkel, welke zeer moeilijk te doorbereken is. Het nationalisme leidt niet alleen tot spanningen tussen allochtonen en autochtonen maar ook tussen moslims onderling. Het vormt een barrière voor samenwerking met andere islamitische groeperingen. Het is dus niet op korte termijn te verwachten dat de organisaties van moslims zullen samensmelten en multi-etnische moskeeën oprichten.

Het institutionele kader van het nationalisme onder de Turken in Nederland is niet te beperken tot enkele recht-nationalistische organisaties. Daarnaast wordt in de moskeeën van de Diyanet, door vertegenwoordigers van de "officiële islam" een gematigd nationalisme gepropageerd. Deze vorm van nationalisme kunnen we "verborgen nationalisme" noemen, welke religieus gelegitimeerd is. Ten slotte moeten wij linkse, kemalistische organisaties niet vergeten. Ze propageren via Turkse OEC-lessen de officiële ideologie van Turkije. De Turkse OEC-leerkrachten zijn meestal kemalistisch. In tegenstelling tot de Diyanet-organisaties hebben ze geen invloed op de Turkse migranten want ze zijn elitaire organisaties zonder grote achterban.

8. Afsluiting.

In de jaren zeventig kwamen er serieuze protesten tegen de heersende kemalistische ideologie en het regime vanuit verschillende hoeken. Niet alleen eeuwenoude vijanden van het nationalisme, de islamisten, maar ook marxistische en Koerdische separatisten maakten bezwaar tegen de maatschappelijke, econo-

mische en culturele onderdrukking welke direct uit de principes van het kemalisme voortkomen. Honderd jaar later constateren wij dat het kemalisme de wezenlijke oorzaak is van de diepgaande crisis van het huidige Turkije. In dit verband wil ik alleen twee belangrijke kenmerken van het nationalisme vanuit de islam beoordelen.

1. Het nationalisme is gebaseerd op ontologische substanties zoals taal, afstamming, land enz. Het nationalisme betekent niet alleen "liefde voor eigen land", maar het is een geestesgesteldheid waarbij een individu aan de eigen natie een hogere, zo niet de hoogste waarde toekent. Het toekennen van een hogere waarde aan de ontologische elementen is compleet tegenstrijdig met het *Tawhied*-principe van de islam, die de enige en unieke plaats van God erkent, en de goddelijke kosmologische orde.

Volgens de Koran is de oorsprong en de waarde van alle mensen gelijk. *Wij hebben de kinderen van Adam geëerd en Wij hebben hen op het vasteland en de zee gedragen en Wij hebben hen met goede dingen in hun onderhoud voorzien en Wij hebben hen duidelijk verkozen boven velen van hen die Wij geschapen hebben* (17:70). De mensen zijn volstrekt gelijk aan elkaar. *O mensen, Wij hebben jullie uit een man en een vrouw geschapen en Wij hebben jullie tot volkeren en stammen gemaakt opdat jullie elkaar zouden kennen. De voortreffelijkste van jullie is bij God de godvrezendste. God is wetend en welingelicht* (49:13). Deze verzen van de Koran tonen duidelijk aan dat de mens op de top van de scheppingshiërarchie zit en verschil qua sexe en etniciteit vervult een positieve functie in het leven. *Het verschil in talen en kleuren zijn tekenen van God*(30:22); ze verwijzen naar Hem.

Volgens de Koran werd Satan vervloekt

door zijn bewering van ontologische superioriteit. Toen Allah zei: *'Buigt eerbiedig neer voor Adam' bogen de engelen zich eerbiedig neer, behalve Iblies... Hij zei: 'Ik ben hoger dan hij, U hebt mij uit vuur geschapen en hem hebt U uit klei geschapen'* (7:11-12). Het gaat erom dat Satan de hiërarchische orde van God niet accepteert en zelf een orde maakt tussen verschillende soorten schepselen.

In het licht van de Koran is het nationalisme en racisme niet anders dan de ideologie van Satan. Immers verklaren nationalistische nationale symbolen, zoals vlaggen en portretten van nationale leiders (bv. portretten en standbeelden van Atatürk), en ontologische waarden zoals bodem, taal enz. heilig. Dit staat boven alle kritiek. Het zijn dus "moderne totems". Men identificeert zichzelf ermee. Dit geloof in polytheïsme en materialisme kunnen wij volstrekt niet verenigen met een puur monotheïstisch geloof als de islam.

2. Het nationalisme is een totalitaire ideologie, waarbij voor de "eenheid van het volk" alle verschillen worden vervolgd en onderdrukt. Het is interessant dat İttihad ve Terakki Partisi, de eerste nationalistische partij in Turkije, twee woorden bewust voor de partijnaam koos: "eenheid" en "voortgang". Gedurende de laatste honderd jaar worden in Turkije de etnische identiteit van de Koerdische bevolking ontkend en onderdrukt namens de "eenheid van de natie". Het PKK-terrorisme waarmee de huidige Turkse autoriteiten te kampen hebben is uitsluitend het gevolg van onderdrukking en achterstelling door het kemalistische regime en de regering.

De laatste jaren zijn duizenden mensen (militairen, imams, gewone mensen, sympathisanten en guerillas van PKK) omgekomen. Ondanks het feit dat er een

grote consensus onder het Turkse volk bestaat om de Koerdische realiteit te onderkennen, weigeren conservatieve centrum-machten dat te doen. Het is onbegrijpelijk dat de Turkse staat in het Westen van het land islamisten onderdrukt, omdat ze bijvoorbeeld met hoofddoek naar school willen gaan enerzijds en in het Oosten van het land religieuze propaganda maakt om Koerdische etnisch bewustzijn te anticiperen. Er wordt gezegd dat Turkse en Koerdische bevolking moslimbroeders van elkaar zijn. Onlangs zei minister-president mevrouw Çiller dat Koerden eigen cultuur en taal mogen beleven "zonder institutionalisering". Volgens de Turkse grondwet is de Turkse staat een unitaire staat met zijn land en natie. De officiële taal is Turks. Dat betekent dat andere talen als voertaal in de officiële/publieke sfeer niet mogen gebruikt worden. Dit verbod geldt ook vooral voor de Arabische taal.

Een ander feit is dat de islamitische bevolking, vooral intellectuelen en ulema's, van het begin af doodgemarteld en opgehangen zijn door kemalisten. De reden is dat hun verzet tegen verwestering opgevat werd als verzet tegen modernisering. Honderd jaar geleden zei een van de voormannen van het nationalistische Comité van Eenheid en Vooruitgang: "Een tweede beschaving bestaat niet. De beschaving is de Europese beschaving" (Dr. Abdullah Cevdet). De oprichter van het moderne Turkije was het ook precies eens met dit idee, want hij zei ook eens: "Iedere natie die beschaafd wil worden moet zich oriënteren op het Westen". Volgens het modernisatie-principe moest de Turkse bevolking de westerse beschaving overnemen. Voor wie dat niet wilde had Atatürk een duidelijke boodschap: "Het doel van de hervormingen die wij gedaan hebben en aan het doen zijn is de Turkse samenleving qua vorm en betekenis een

moderne en beschaafde maatschappij te maken. Het echte doel van onze revolutie is niets anders dan dat. Het is noodzakelijk dat wij diegene die dit niet accepteert, vernietigen". Hij heeft volledig zijn woorden in daden omgezet tijdens zijn totalitaire regime in de jaren twintig en dertig.

Maar tegen de achtergrond van het groeiende islamisme en etnisch separatisme blijkt dat het niet helemaal gelukt is. Hij wilde een homogene "natie creëren", maar zijn van bovenaf opgelegde maatschappijproject is vandaag in diepe crisis. Om die crisis te overwinnen gebruiken secularisten de islam als een middel tegen verzetbewegingen. Dat noemt men "islamisatie-politiek" of "politiek van Turkse-islamitische synthese". Dat is het laatste waarover ik het wil hebben. Deze politiek heeft niets met het programma van de islamisten te maken. Het verschil tussen deze twee is wezenlijk: de eerste gebruikt religie voor niet-religieuze doeleinden en kent het een "instrumentele" functie toe, terwijl de tweede religie als "doel" stelt. De functie van islamisatie-politiek van seculiere regeringen is tweeledig. Men wil daarmee de status quo in stand houden enerzijds en revolutionaire islamitische bewegingen tegengaan anderzijds.

De eerste islamisatie-politiek is uitgevoerd door het liberale Democratische Partij (DP) in de jaren vijftig. In dat decennium kwam niet alleen politieke liberalisering (overgang van eenpartijstelsel van Atatürk naar meerpartijstelsel) maar ook religieuze liberalisering. Moskeeën werden heropend en er werden zelfs veel nieuwe moskeeën bijgebouwd. De oproep tot het gebed mocht weer in het Arabisch. Op de radio werden voor het eerst religieuze programma's uitgezonden en er verscheen veel religieuze literatuur op de markt.

In de jaren tachtig werd deze politiek weer toegepast door Anavatan Partisi

(ANAP) van Özal want in die periode konden islamisten veel mensen bereiken door middel van boeken, kranten en tijdschriften. De hoofdzaak-affaire op de universiteiten kwam voor het eerst aan de orde in deze periode. De Islamitische Revolutie in Iran heeft in Turkije diepgaande effecten gehad. Om al deze ontwikkelingen in de richting van het systeem te manipuleren gaf Özal een boodschap aan de massa dat de Turkse staat veel dingen doet voor islam. Immers er werd heel veel geld overgeheveld naar het Diyanet budget en duizenden nieuwe imams in dienst genomen. Men heeft ook voor het eerst naar Europa imams gestuurd om daar de moslim migranten onder controle te houden want de moslims gingen op het verkeerde pad!

Gebruikte Literatuur

- M. Ertugrul Düzdağ, *Türkiye'de İslam ve İrkçilik Meselesi*, İstanbul 1978.
- D. Mehmet Dogan, *Batil İslama İhaneti*, Ankara 1978.
- Abdülhadi Toplu, *Türk Milliyetçiliği ve Karsit İdeolojiler*, Erzincan 1972.
- Prof. Dr. Mümtaz Turhan, *Kültür Degisimleri*, İstanbul 1987.
- Ziya Gökalp, *Türklesmek-İslamlasmak-Muasirlasmak*, İstanbul 1992.
- Thijl Sunier, *Turkije*, Amsterdam 1993.
- Leonard C. Biegel (red.), *Zicht op het Midden-Oosten*, Amsterdam 1985.
- A. Naim Babanzade, *İslam'da İrkçilik ve Milliyetçilik*, Ankara 1979.
- Nico Landman, *Van Mat tot Minaret, De institutionalisering van de islam in Nederland*, Amsterdam 1991.
- Hans Vermeulen, *Etnische Groepen en Grenzen, Surinamers, Chinezen en Turken*, Den Haag 1984.
- Bilgi ve Hikmet, İslam ve Modern/Utus Devlet, Üç Aylik Kültür ve Arastırma Dergisi*, Sayı:3, İstanbul 1993.
- Serif Mardin, *Türk Modernleşmesi*, İstanbul 1991.

Raad van Kerken en Idul Fitr

Ter gelegenheid van Ramadan 1414H (12 febr.-12 maart 1994) heeft de Werkgroep Islam van de Raad van Kerken de volgende brief uitgegeven, die in het Turks, Arabisch en Nederlands aan de moskeeën in Nederland werd gezonden:

Aan onze moslim broeders en zusters

Met genoeg groeten wij U op het einde van Uw vasten ter gelegenheid van het 'Id al-Fitr. Wij ervaren ieder jaar weer een diep respect en een grote bewondering voor uw vasten en bidden. Dit jaar valt ook onze periode van vasten, waarin wij extra bidden en ons bezinnen, samen met Uw vastenmaand.

Als twee gelovige gemeenschappen staan we voor God. We brengen God lof en dank. Maar we vragen ook leiding en kracht om met elkaar samen te leven, te wonen en te werken.

We leven in een tijd en in een land waar moslims en christenen elkaar dagelijks tegenkomen op straat, op het werk en op school. Juist de vastentijd is een goede gelegenheid ons te bezinnen op hoe we als gelovige mensen van twee verschillende godsdiensten kunnen bijdragen aan een samenleving waar we zonder spanningen met elkaar en met anderen kunnen samenleven. Samen met U willen wij werken aan die samenleving. Dat is geen gemakkelijke zaak. Het zal ons veel inspanning kosten. Wij, moslims en christenen, hebben goede hoop. Ons geloof in God vormt de basis voor respect voor de ander en een samenleving van gerechtigheid en vrede.

Als we willen samenwerken moeten we samen naar een dialoog zoeken. Dat vereist een gezamenlijke inspanning om el-

kaar wederzijds beter te leren kennen en naar elkaar te luisteren.

Ter gelegenheid van het einde van de vasten, het feest dat U met vreugde zal vervullen, vragen wij aan God de kracht om samen te leven in harmonie en wederzijds respect.

Drs. G.M. Speelman, voorzitter van de Sektie

J.D. Vellekoop, waarnemend voorzitter van de Werkgroep Islam

Drs. L.F.M. van Oers, lid van de Sektie
J. Dhib, moslimlid van de Werkgroep Islam

)

Vijf jaar levensbedreiging voor Salman Rushdie

Op 14 febr. 1989 kondigde de Iraanse ayatollah Khomeini een doodvonnis af over Salman Rushdie, in de technische vorm van een *fatwa* of religieuze beslissing. In (veel) Nederlandse boekwinkels en bibliotheken werd een kaart uitgelevert met een gedicht van Lucebert:

Voor Salman Rushdie

in de schaduw van de grote Idee of grote God

staan kleine maar venijnige fanaten
die het ringeloren niet kunnen laten

oh Vrijheid hun haat moeten wij uit Uw naam haten

zo dat zij de Geest geven aan wie die toebehoort

aan allen die Waarheid vinden door het vrije Woord

De herdenking betekende een verlevendiging van de discussie over het omstreden boek. Verschillende vooraanstaande Nederlandse moslims, onder wie de lijst-

trekker van Groen Links, Moh. Rabbae en de secretaris van de Nederlandse Moslimraad NMR, Mevr. Sajidah Abdus Sattar werden bekritiseerd omdat zij zich niet ondubbelzinnig van het doodvonnis hadden gedistantieerd.

Het Nederlandse parlement heeft wel aangedrongen op initiatieven om een einde te maken aan het doodvonnis, maar legde zich toch snel neer bij een uitspraak van Minister van Buitenlandse Zaken, Kooijmans, dat binnen de Europese Unie deze zaak door Engeland behartigd wordt

Commissie Islam in Europa van Europese Raad van Kerken

Op 5 februari j.l. vergaderde de *Islam in Europa Commissie* van de (Protestante) Raad van Kerken, KEK en de Katholieke Bisschoppenconferentie CCEE in nieuwe samenstelling. Drs. Jan Slomp uit Nederland werd als voorzitter opgevolgd door Pater Hans Vöcking uit Frankfurt, die tot nu toe secretaris was. De gereformeerde Dr. Jean C. Basset uit Genève wordt secretaris. Slomp blijft voorlopig adviseur. Omdat hij het Europese werk sedert 1978 mee heeft opgestart, werd hem reeds bij zijn afscheid een feestbundel aangeboden: *Muslims and Christians in Europe. Breaking new grounds. Essays in Honour of Jan Slomp*, (onder redactie van G. Speelman, D.C. Mulder en J. van Lin, Kampen, Kok 211 blz.).

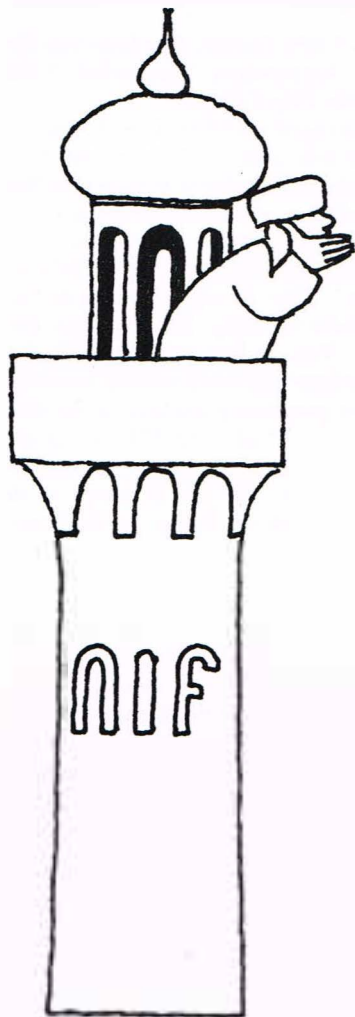
KEK en CCEE hebben ditmaal gekozen voor een kleinere commissie van 12 in plaats van 24 leden, waarnaast dan nog een aantal corresponderende leden en experts in alle landen met een moslim minderheid. In de nieuwe commissie is wel het aantal orthodoxe leden uit Oost-Europa uitgebreid. Dit gebeurde met het oog op de spanningen tussen christenen en moslims in onder meer Griekenland, Bulgarije en ex-Joegoslavië. In de nabije toekomst zal prioriteit gegeven worden

aan de maatschappelijke en politieke vragen waarmee christenen en moslims te maken krijgen, onder meer vanwege het opkomende en soms religieus gemotiveerde nationalisme en racisme. Er wordt gewerkt aan een vademecum. Daarin zullen verder onderwerpen als gemengde huwelijken tussen moslims en christenen en de relatie tussen dialoog en getuigenis aan de orde komen. De verbetering van de theologische opleidingen met het oog op de islamstudie blijft een belangrijk aandachtspunt. Het rapport met aanbevelingen dat de Islam in Europa Commissie in 1992 over dit onderwerp uitbracht, werd in het Frans, Engels, Duits, Nederland, Italiaans, Spaans en Russisch aan theologische faculteiten aangeboden. Aan een Bulgaarse editie wordt gewerkt. De Nederlandse editie kan worden aangevraagd bij het bureau Ontmoeting met Moslims, PB 203, 3830 AE Leusden. Jan Slomp

Nederlandse moslims en de oorlog in Bosnië

De Islamitische Raad Nederland heeft begin februari, samen met het begin van de vastenmaand Ramadan, de moskeeën opgeroepen om mee te doen aan een actie om voedselpakketten naar de moslims in Bosnië te sturen.

DOE MEE
MET DE
VERKIEZINGEN!

Verkiezingen

Begin maart riep de Nederlandse Islamitische Federatie, die een groot aantal Turkse moslims vertegenwoordigt, haar leden op om mee te doen aan de verkiezingen, om zo ook het gevaar van extreem rechts te keren. Vrijwel alle politieke partijen hebben meer dan ooit aandacht aan migranten en moslims geschonken, onder meer door deze op hoge plaatsen op de kandidatenlijsten te plaatsen. VVD-leider Frits Bolkestein publiceerde een aantal gesprekken met Moh. Arkoun in boekvorm: *Islam en de Democratie* (uitg. Contact, f 24,90), waarin beiden zich deelnemer aan een brede 'liberale ideeënstroming' verklaren, maar waar Bolkestein toch veel strakker een scheiding van religie en staat bepleit dan Arkoun.

Het maandblad voor/over migranten, Peregrinus heeft aan de plaats van migranten bij de verkiezingen speciaal nummer gewijd (1994-1: Regionaal Bureau Interculturele Vraagstukken, Postbus 1035 1940 EA Beverwijk, Dr. Schuitstraat 13, 02510-29167

Marjo Buitelaar en Harald Motzki (ed.) *De Koran: ontstaan, interpretatie en praktijk*, Muiderberg, Coutinho, 1993 ISBN 90-6283-887-1.

In 128 pagina's worden hier 8 artikelen gepubliceerd, die vooral gaan over de overlevering van de koran in de islamitische traditie. Als antwoord op de vraag 'Hoe koranisch is het islamitische recht?' stelt Ruud Peters dat de meerderheid van de regels van het islamitische recht niet terug gaat op de koran, terwijl omgekeerd een aantal expliciete koranische voorschriften niet de status van rechtsregel hebben gekregen (p. 55). Ghassan Ascha bespreekt een belangrijke techniek om de betekenis van koranverzen ongeldig te verklaren: abrogatie. Fred Leemhuis bespreekt de problemen rond zijn eigen koran-vertaling, terwijl Jan Witkam kort aanstipt, dat de wetenschappelijk bestudering van de handschriften-traditie van de koran nog nauwelijks begonnen is en zich vooral concentreert op de rijke kalligrafische traditie. Harald Motzki geeft meerdere argumenten tegen westerse orientalistie die sceptisch staan tegenover de islamitische overlevering over de verzameling van de koran door de derde kalief, Oetsman. Een zeer interessante bijdrage is ongetwijfeld die van Kees Wagtenonk over de relatie tussen het evangelieverhaal over Jezus als 12-jarige in de tempel en het verhaal over de ontmoeting van Muhammad met de Syrische monnik Bahira. Marjo Buitelaar schrijft over de betekenis van de koran in het leven van veelal analfabete eenvoudige Marokkaanse vrouwen. De preciese uitleg van de betekenis wordt door haar overgelaten aan de schriftgeleerden, maar de koran speelt verder wel een belangrijke rol bij godsdienstige rituelen, de vastenmaand en als amulet. - KS

Luisa Costa Gomes, *Het leven van Ramon*, Amsterdam, Meulenhof, 1993 256 blz. Prijs f 49,50

De Portugese schrijfster Luisa Costa Gomes publiceerde in 1991 in haar moedertaal een filosofische roman over "het kleurrijke en avontuurlijke leven van de Catalaanse mysticus ... tijdgenoot van Thomas van Aquino, Marco Polo en Dante", aldus de achterflap van de Nederlandse vertaling. De Portugese titel luidt : Vida de Ramón. Wat de Nederlandse lezer niet wordt verteld, maar wat hij wel gaandeweg ontdekt, is dat deze Ramon (1235 of 1232-1316) de grootste islamzending tijdens de middeleeuwen was. Hij ligt begraven in de Franciskuskerk in Palma op Mallorca. Voor de cathedraal staat een groot: Monumento a Ramón Llull (in het Latijn: Lullus) . Zijn achternaam doet het in het Nederlands minder goed. Hij groeide op aan het hof van Mallorca als "huisminister" van de koning van dit eiland. In zijn vrije tijd dichtte en musiceerde hij en maakte adellijke dames het hof. Op grond van visioenen van de gekruisigde komt hij tot bekering. Hij wijdt zich daarna met behulp van een zeer ontwikkelde slaaf uit Noord-Afrika aan de studie van het Arabisch. Hij sticht een zendingseminarie op het eiland (1276-1296) en weet pausen en concilies er toe te bewegen dat aan de belangrijkste universiteiten leerstoelen voor hebreuws en Arabisch worden ingericht. Hij ontwikkelt tegen het heersende Averroïsme een eigen filosofische methode voor het overreden van tegenstanders. Het Averroïsme ziet hij als een islamitisch insluipsel dat het christelijk denken ondermijnt. Er bestaan reeds een hele serie biographieën van hem. Ik ken de volgende: E.L.Smit, *Raymundus Lullus* uit 1928, uitgegeven door de

zendingsstudieraad; E.A. Peers, *Fool of Love*, London, S.C.M. 1946. Peers' boeken over Lull behoren tot de beste. Verder schreef de Amerikaanse zending Samuel Zwemer over hem. Walter Nigg en Wilhelm Schamoni schreven samen *Das Leben des seligen Raimund Lull*, Düsseldorf, Patmos, 1964. Dit boek bevat veel oorspronkelijke teksten. Onze Franse collegas van *Se Comprendre* wijdten het hele nummer van juli 1993 aan: *Un Personnage-Phare des Relations Islamo-Chrétiennes: Raymond Lulle*. De roman van mevrouw Gomes vermeldt geen enkele bron. Daarom bewijs ik sommigen wellicht een dienst met bovengenoemde suggesties voor verdere studie. - Jan Slomp

Joanka ten Kate, *Thuis tussen vreemden in Nigeria, Qatar en Brunei*, Assen, van Gorcum, 1993 202 blz. Prijs 34,50
Gerrit Krol schrijft in het voorwoord: "Het boek van Joanka ten Kate is geen roman, maar een verslag. Een reportage, zou je kunnen zeggen van een 'olievrouw' die lang genoeg in vreemde landen heeft gewoond om daarover veel te kunnen verhalen". En ze vertelt goed zou ik er aan toe willen voegen. Joanka en haar man Niels (zo heten ze in het boek) werkten en woonden drie keer in Nigeria. Van 1976 tot 1977 woonden ze in Qatar en tenslotte van 1984 tot 1987 in het sultanaat Brunei. Het boeiendste stuk is dat over Nigeria, dat in totaal een periode van twintig jaar overlapt. Ze maakten daar de oorlog om Biafra mee (1967) en diverse revoluties en de geweldige economische groei tengevolge de "oilboom", waar ze zelf middenin zaten. Het deel over de oliestaat Qatar herinnerde me aan het boek van Betsy Udink "Achter Mekka". Hun omstandigheden waren zeer vergelijkbaar. Maar Joanka ten Kate komt sympathieker over, oordeelt milder en heeft meer zelfkritiek. Ze valt de mensen niet af. Toch waren ze in

Qatar een soort gastarbeiders, zoals ze zelf vaststelt. Iedereen die in de tropen heeft gewerkt zal veel herkennen als: bagage die zoek raakt, problemen met personeel, culturele blunders, vergrijpen tegen de lokale etiquette, het isolement van veel "expatriates", gevechten tegen ziekte en ongedierte, berovingen, armoede, schaarste, verwickelingen in de lokale politiek, kinderen die naar Nederland gaan voor hun studie enz.. Ik heb het boek in een ruk uitgelezen omdat het me zo aansprak. Twee grote verschillen vallen natuurlijk op wanneer men het leven van oliemensen (en andere zakenmensen plus diplomaten) vergelijkt met dat van missionarissen en zendelingen. Het leven van laatstgenoemden was natuurlijk soberder. Bovendien zochten ze veel bewuster aansluiting bij de lokale bevolking door hun taal te leren en hun voedsel te eten. Joanka geeft toe dat ze alleen in Brunei serieus geprobeerd hebben de lokale taal te leren omdat ze anders de invitaties voor partijen en feesten niet zelf konden lezen! Hun bevoorrechte positie bracht hen anderzijds wel veel dichterbij de machthebbers, wat een aantal interessante observaties oplevert. In Nigeria hadden ze ook contacten met lokale kunstenaars. Lokale kerken en christenen komen alleen maar via bedienden in het vizier. Wel wreef ik mijn ogen uit toen ik tot drie maal toe (86,160,180) 'id al fitr' het (kleine) feest na de vastenmaand als een nieuwjaarsfeest beschreven zag. Dit misverstand dateert uit de koloniale tijd. Een blik op de moslim kalender laat zien hoeveel maanden men er naast zit! Op blz. 62 houdt de schrijfster zich aan de Bijbelse- en vroeg-islamitische versie van het offer van Abraham, als zou het om Izaak gaan, terwijl hedendaagse moslims bijna zonder uitzondering aannemen dat het Ismaël geweest moet zijn. Voor wie van het genre houdt een zeer leesbaar verhaal.

Maas, W., *Arabisme, islam en christendom. Conflicten en overeenkomsten*, Zeist: Christofoor, 1993. - 166 p. (Vertaling van Arabisme, Islam, Christentum. Konflikte und Konvergenze. - Stuttgart: Verlag Urachhaus, 1991). Theoloog Wilhelm Maas wil in deze studie de uitgangspunten en mogelijkheden voor een dialoog tussen islam en christendom onderzoeken. Mij valt de ruime aandacht op voor enkele minderheidsbewegingen op islamitisch erf, met name de shi'a, veelal door Maas "de esoterische islam" genoemd. De auteur ziet de ontdekking van een verborgen, esoterische waarheid als de zuiverste religieuze activiteit. Shiieten, ismailieten en soefi's zijn in dezen vergevorderd. Waarom zij wel - vraag ik me af. Het antwoord komt van Rudolf Steiner. Deze zei in 1916, Soera 19 bekomentariërend, dat de esoterische islam meer van Christus begrijpt dan menig christen (p. 127). Dat moge misschien waar zijn, met mijn begrip haak ik af, wanneer ik te lezen krijg dat esoterische islam en esoterisch christendom de mensheid gezamenlijk verder kunnen begeleiden naar de graal. Bezwaar maak ik tegen het hoofdstuk over 'arabisme' waar gepoogd wordt de aard en de psychische structuur van 'de Arabieren' te tekenen - ook al is het met nog zoveel bewondering ("Het abstract-mechanistische, zeer geformaliseerde denken van de Arabieren was en is de basis van de tegenwoordig zo geprezen en bewonderde hooggecivileerde cultuur van het avondland!" lees ik op p.123). Ik meende dat de godsdienstwetenschap dat spoor uit de jaren dertig achter zich heeft gelaten... Maas verhaalt veel "inleidende", historische stof op heldere manier, maar het boek is zeker geen inleiding op het onderwerp. Ik blijf onkundig en blijf het. Wellicht gaan antroposofen verlicht verder.

Pieter Goedendorp.

Dr. D.S. Attema, *De Koran, zijn ontstaan en inhoud*. (Kampen, Kok, 1993) 156 blz. Prijs 32,50.

In 1962 verscheen deze korte maar betrouwbare en zorgvuldig gecomponeerde inleiding op de koran van de hand van Dr. D.S. Attema (1910-1989), tot zijn emeritaat hoogleraar aan de Vrije Universiteit, waar hij in de faculteit der letteren en wijsbegeerte islam, Arabisch, Aramees en Syrisch doceerde. Attema ziet als hoofdgedachte van de koran Gods leiding. Met deze verkondiging kwam de Profeet in botsing met het in Arabië van zijn tijd wijdverbreide fatalisme. Ik heb zelf maar één punt van kritiek. Ik vind het jammer dat Attema aan het eind schreef dat de "Jezus van de koran een andere (is) dan de Jezus van het Evangelie" (blz. 152). Had hij maar geschreven; "anders is dan..." We kunnen na zijn dood de tekst niet meer veranderen. In 1979 verscheen een ongewijzigde herdruk met weglating van de afbeeldingen in de eerste editie. Deze derde druk is fraaier uitgevoerd dan de tweede, maar ook veel duurder. De uitgever vermeldt nog net dat er inmiddels ook een nieuwe Nederlandse koran vertaling van F. Leemhuis verscheen. Maar we horen niets over de volledig herziene editie van de vertaling van J.H. Kramers van 1992. Dat de Franse vertaling van Blachère intussen door die van Denise Masson en van Jacques Berque zijn geëclipseerd, wordt de lezer ook niet meegedeeld. Nog merkwaardiger vind ik het dat de inleiding van A. Wessels, *De koran verstaan*, dat notabene bij dezelfde uitgever verscheen, niet wordt genoemd. Tenslotte wijs ik erop dat in deze derde druk (blz. 36) nog steeds staat *The Lord Guides* in plaats van *guideth*. Ik ben blij met de herdruk van deze inleiding van mijn leermeester voor hen, die het boek van Wessels wat moeilijk vinden. Maar het had wat mij betreft wel iets zorgvuldiger gekund. Ook had een nieuwe bibliografie niet mogen ontbreken.

- Jan Slomp.

Werkmap Liturgie: Liturgie en Islam, Afl. 2, jaargang 27 (1993), Gooi en Sticht, Baarn 60 blz. f 29,25.

Gooi en Sticht is een katholieke uitgeverij die al sinds lange tijd een vooraanstaande positie heeft op de liturgische markt. Kerkmuziek en liturgische teksten worden daar op prachtige wijze gedrukt. In de katernen voor liturgie, die als handreiking (vooral) aan pastores worden verkocht ditmaal voor het eerst een aflevering over de islam. In zeven bondige artikelen laten zes islamkenners enkele achtergronden zien van de islamitische eredienst. Het gaat dan vooral om het gebed en de koran die in de eredienst centraal staan. Zo zijn er artikelen over het rituele gebed, thuis of in de moskee, het reciteren van de koran en de plaats

(veelal moskee) waar dit gebeurt. In een inleidend artikel gaat Piet Reesink in op de plaats van de vijf zuilen t.o.v. het geloof, de wet en maatschappelijke verplichtingen. Sajidah Abdus-Sattar beschrijft hoe de gelovige dienen, aanbidden en vieren ervaart in het alledaagse leven. Tot slot van de werkmap buigt Jan Slomp zich over de vraag of moslims en christenen samen kunnen bidden. Er is een beknopte bibliografie opgenomen.

BvO

CURSUSSEN EN ONTMOETINGEN

* Het Regionaal Centrum Buitenlanders te Dordrecht heeft een kwartaalkrant uitgegeven met informatie over het regionale Project 'Tussen Kerk en Moskee'. Onder de activiteiten was o.m. een interculturele 5-mei-viering en een algemeen thema-aanbod voor kerkelijke organisaties en groepen. Nader informatie bij Mevr. Gülin Erer of Kasper Stolk (078-138722, fax: 078-315130); Wijnstraat 158-160, 3311 BZ Dordrecht).

* Lisette van der Wal (070-3890786) organiseert in Leiden vanaf donderdag 7 april vier avonden over het thema: Vrouwen in de Islam. Alle vrouwen van harte welkom!

* Het kwartaalblad *Diakonie en Parochie*, uitgegeven door het Landelijk Katholiek Diakonaal Beraad heeft een speciaal nummer uitgegeven over *Parochie en Moslims*. Info: PB. 13049, 3507 LA Utrecht; tel. 030-334244.

CENTRUM voor ISLAM STUDIES

In de periode april-juni 1994, steeds op dinsdagavond vanaf 18.00, worden cursussen gegeven over "Spiritualiteit in de Islam" en "Islamitische mystiek uit Indonesië". Mevrouw Sajidah Abdus Sattar, secretaris van de Nederlandse Moslim Raad behandelt de verschillende stadia van de mystieke ervaring binnen de islam aan de hand van concrete voorbeelden uit de geschiedenis van de moslim mystiek en spiritualiteit.

Dr.Karel Steenbrink zal aan de hand van vertaalde teksten (uit het Javaans, Maleis en modern Indonesisch) de zeer diverse stromingen binnen de Javaans-islamitische mystiek lokaliseren en de specifieke kenmerken ervan formuleren. Er zal uitvoerig aandacht worden gegeven aan de plaats van deze teksten binnen de algemene ontwikkeling van de islamitische mystiek.

Het Centrum voor Islam Studies is een studie- en ontmoetingscentrum op HBO-niveau waar moslims en niet-moslims kunnen studeren op het terrein van filosofie, wetenschap, cultuur en godsdienst in de islamitische wereld. Het Centrum voor Islam Studies is een samenwerkingsproject van moslims in Nederland en de Academie voor Theologie en Levensbeschouwing van de Hogeschool Holland te Diemen.

Brochure en aanmeldingsformulieren worden op aanvraag toegezonden.

Tijd: april-juni 1994, steeds op dinsdag 18.00 - 21.30 uur

Centrum voor Islam Studies
Academie voor Theologie en Levensbeschouwing
Hogeschool Holland
Postbus 261
1110 AG Diemen

Telefoon: 020-495.1698/1678
Fax: 020-4951929

BEGRIP
Luybenstraat 17
5211 BR 's-HERTOGENBOSCH
tel. 073-145159 (tstnr. 3)